

Informasjon til faglig ansvarlig for person dømt til tvungent psykisk helsevern

Bakgrunn og begrunnelse for særreaksjonen – samfunnsvernet

Ved særreaksjonsreformen av 01.01.02 ble sikring erstattet av tre ulike strafferettslige særreaksjoner. Særreaksjonene har til felles at de er en reaksjonsform overfor alvorlig kriminalitet, og at de er et virkemiddel for å hindre ny alvorlig kriminalitet. Hensynet til samfunnsvernet er både den vesentligste begrunnelse for innføring av strafferettslige særreaksjoner, et sentralt kriterium ved rettens behandling av reaksjonsspørsmålet og et ledende hensyn under gjennomføring av særreaksjonen.

Dom på overføring til tvungent psykisk helsevern er en strafferettslig særreaksjon som kommer i stedet for straff. Dom på overføring til tvungent psykisk helsevern forutsetter at domfelte har begått en alvorlig straffbar handling, var strafferettslig utilregnelig da handlingen ble begått, og at det foreligger fare for gjentakelse av lignende straffbare handlinger. Straffeloven § 39 er en «kan-regel», dvs at retten ikke må avsi dom på tvungent psykisk helsevern selv om vilkårene er oppfylt. Dersom samfunnsvernet er ivaretatt gjennom det ordinære psykiske helsevernet (psykisk helsevernlovens kap 3), kan påtalemyndigheten velge å ikke reise tiltale, eventuelt kan retten velge å ikke idømme særreaksjonen.

I særreaksjonsperioden er helseforetaket ansvarlig for både behandling og for å forhindre ny alvorlig kriminalitet. Særreaksjonsperioden varer inntil tre år av gangen, og det er bare retten som kan beslutte forlengelse av særreaksjonsperioden. Særreaksjonsperioden kan avsluttes før tre år er gått, dersom det ikke lenger er fare for ny alvorlig kriminalitet. Det er bare påtalemyndigheten, eventuelt retten, som kan beslutte opphør av særreaksjonen. Selv om det i utgangspunktet er en målsetning at særreaksjonen i størst mulig grad skal tilpasses ordinært tvungent psykisk helsevern, er hensynet til samfunnsvernet

en viktig årsak til enkelte særregler som gjelder for dom på overføring til tvungent psykisk helsevern. De viktigste reglene om gjennomføring og opphør av dom på tvungent psykisk helsevern finnes i psykisk helsevernloven kap 5 og i straffeloven §§ 39 og 39b.

Iverksettelse av dommen

Når særreaksjonsdommen er rettskraftig er det helseforetaket som overtar ansvaret for gjennomføringen av dommen. Det regionale helseforetaket har ansvaret for at det tvungne psykiske helsevernet iverksettes umiddelbart, og bestemmer hvilken institusjon pasienten skal oppholde seg på i de første tre ukene. Pasientene må i disse ukene oppholde seg på en døgn-institusjon. Kravet om tre ukers innleggelse i døgninstitusjon gjelder kun ved den opprinnelige dommen på tvungent psykisk helsevern, ikke ved dom som opprettholder det tvungne vernet.

Rollen som faglig ansvarlig

Utover de lovpålagte tre første uker på døgninstitusjon, er det den faglig ansvarlige som bestemmer hvordan særreaksjonen skal gjennomføres. Det fremgår av psykisk helsevernloven § 5-3 at den faglig ansvarlige skal legge vekt på hensynet til behandling av pasienten, og særlig på behovet for å beskytte samfunnet mot faren for nye alvorlige lovbrudd (samfunnsvernet). De samme hensyn gjør seg gjeldende ved den faglig ansvarliges adgang til å vedta overføring til en annen institusjon, med eller uten døgnopphold.

Det fremgår av lovens forarbeider at den faglig ansvarlige ved valg av behandlingsform skal vurdere hvilken risiko det innebærer dersom den domfelte får friere forhold. Samtidig skal den faglig ansvarlige våge å prøve nye behandlingsformer slik at den domfelte gradvis får større frihet som kan gjøre tilbakeføring til samfunnet mulig.

Psykisk helsevernloven § 1-4 med tilhørende forskrift omhandler bl.a. lovens krav til den faglig ansvarlige for vedtak. Det er ikke stilt særskilte formelle krav til faglig ansvarlige for pasienter med dom på tvungent psykisk helsevern. Imidlertid er det verdt å merke seg det generelle kravet i forskriftens § 2 om at den faglig ansvarlige skal ha tilfredsstillende kunnskaper om helselovgivningen med særlig vekt på psykisk helsevernloven. Det er et ledelsesansvar ved den enkelte institusjon å sørge for en forsvarlig organisering av vedtakskompetent personell samt å sørge for den nødvendige opplæring av personellet.

Etter helsepersonelloven § 16 første ledd skal institusjonens virksomhet organiseres slik at helsepersonellet blir i stand til å overholde sine lovpålagte plikter.

Forholdet til psykisk helsevernloven kapittel 4

Utover de særskilte hensyn til samfunnsvernet som begrunner særreaksjonen, var utgangspunktet for reformen at pasienter med dom på tvungent psykisk helsevern i størst mulig grad skal gjennomføre det tvungne psykiske helsevernet som andre pasienter under tvungent psykisk helsevern. Psykisk helsevernlovens §§ 4-1 t.o.m. 4-8 gjelder under gjennomføringen av særreaksjonen, hvilket medfører at de samme vilkår gjelder for bruk av tiltak under gjennomføringen ovenfor pasienter med dom på tvungent psykisk helsevern.

Kontrollundersøkelser etter § 4-9 («tremånederskontroller») er ikke relevante under gjennomføring av særreaksjonen, idet vilkårene i § 3-3 jo ikke gjelder for pasienter med dom på tvungent psykisk helsevern.

Når det gjelder overføringer av pasienter er det gitt en egen bestemmelse om dette i § 5-4. Det er verdt å merke

seg at klagefristen på én uke i § 4-10 ikke er nevnt i § 5-4. Ved dom på tvungent psykisk helsevern gjelder den alminnelige forvaltningsrettslige tre-ukers fristen.

Ikke alle som er dømt til tvungent psykisk helsevern vil til enhver tid oppfylle kravet til «alvorlig sinnslidelse» i psykisk helsevernlovens forstand. Vilkårene for behandling uten pasientens samtykke, jf. § 4-4 (typisk tvangsmedisinering), gjelder fullt ut også for særreaksjonsdømte, herunder at det må foreligge en alvorlig sinnslidelse.

Påtalemyndighetens rolle

Av hensyn til samfunnsvernet er påtalemyndigheten gitt en kontrollerende funksjon under gjennomføringen av særreaksjonen. Påtalemyndigheten skal varsles ved vesentlige endringer og har klagerett til kontrollkommissjonen ved overføringer, jf. psykisk helsevernloven § 5-4. Påtalemyndigheten kan også begjære endringer i gjennomføringen, jf. psykisk helsevernloven § 5-5. Slike begjæringer vil i praksis være begrunnet i hensynet til samfunnsvernet. Den faglig ansvarlige skal behandle slike begjæringer ved enten å etterkomme begjæringen (dvs vedta overføring mellom institusjoner, eller vedta overføring til eller fra et friere vern utenfor døgninstitusjon), eller ved i vedtaks form å avslå begjæringen. Vedtaket kan så påklages til kontrollkommissjonen.

Påtalemyndigheten er gitt en vesentlig funksjon ved spørsmål om opphør eller opprettholdelse av særreaksjonen. Under dom på tvungent psykisk helsevern kan verken den faglig ansvarlige eller kontrollkommissjonen avslutte det tvungne psykiske helsevernet. Påtalemyndigheten kan til enhver tid beslutte opphør av særreaksjonen, enten på eget initiativ, eller etter begjæring fra den faglig ansvarlige, den domfelte selv eller fra den domfelles pårørende. I praksis vil en slik beslutning enten være begrunnet i at

det ikke lenger foreligger gjentakelsesfare, eller i at samfunnsvernet ivaretas tilstrekkelig gjennom administrativt psykisk helsevern.

Begjæring om opphør av særreaksjonen

Etter straffeloven § 39b kan den faglig ansvarlige, den domfelte selv og pasientens nærmeste pårørende fremsette begjæring om opphør av særreaksjonen. Skjer det en endring som etter faglig ansvarlig sin vurdering tilsier at særreaksjonen bør opphøre, skal faglig ansvarlige varsle dette til påtalemyndigheten, fortrinnsvis ved begjæring om opphør. Begjæringen fremsettes ovenfor påtalemyndigheten. Påtalemyndigheten kan ta begjæringen til følge og selv beslutte opphør av særreaksjonen. I motsatt fall må påtalemyndigheten bringe saken inn for domstolene, som tar endelig stilling til begjæring om opphør.

Opphør og opprettholdelse av særreaksjonen

Etter straffeloven § 39 b kan særreaksjonen bare opprettholdes så lenge vilkåret om gjentakelsesfare er oppfylt. Senest hvert tredje år må påtalemyndigheten bringe spørsmålet om opprettholdelse inn for domstolene, dersom påtalemyndigheten ikke selv ønsker å bringe særreaksjonen til opphør. I disse tilfellene blir det opp til domstolene å avgjøre om det foreligger slik fare for gjentakelse av alvorlige straffbare forhold at særreaksjonen bør opprettholdes. Fremmer påtalemyndigheten ikke slik begjæring, opphører særreaksjonen automatisk ved utløpet av treårsperioden for siste dom.

Det er ikke satt noen tidsmessig begrensning i særreaksjonens varighet. I teorien kan særreaksjonen være livsvarig. Når det ordinære psykiske helsevernet kan ivareta samfunnsvernet er det imidlertid ikke lenger grunnlag for å opprett-

holde særreaksjonen. Dette vil i realiteten kunne være et spørsmål om hvorvidt vilkårene for tvungent psykisk helsevern anses oppfylt.

Det gjelder ikke noe konverteringsforbud fra dom på tvungent psykisk helsevern til tvungent psykisk helsevern etter psykisk helsevernloven § 3-3.

Overføring til anstalt under kriminalomsorgen

I psykisk helsevernloven § 5-6 er det åpnet for at domfelte kan overføres fra tvungent psykisk helsevern til anstalt under kriminalomsorgen, dvs egnet fengselsinstitusjon, når «særlige grunner taler for det».

Muligheten er tenkt brukt unntaksvis – i de tilfellene opphold i det psykiske helsevernet ikke lenger er riktig for den domfelte, samtidig som gjentagelsesfaren anses å være for stor til at særreaksjonen kan opphøre.

Det fremgår av forarbeidene til bestemmelsen at domfelte ved en slik overføring må ansees som psykisk avvikende, jf. kravet i EMK artikkel 5 (1) bokstav e om at administrativ frihetsberøvelse kan skje av «persons of unsound mind». Det forutsettes også at anstalten/ avdelingen vedkommende overføres til må være spesielt tilpasset denne gruppen lovbrøyttere.

Spørsmålet om overføring er behandlet av Høyesterett, HR-2011-01389-A. Høyesterett kom i den saken til at vilkåret om «særlige grunner» i psykisk helsevernloven § 5-6 var oppfylt. Høyesterett forutsatte da at den domfelte skulle bli plassert på en spesielt egnet avdeling og med et spesielt tilpasset, individuelt opplegg. Flertallet kom til at siden det er forutsatt i gjeldende lovgivning at et slikt egnet særskilt tilbud skal opprettes, kunne dom avsies for

overføring til fengsel, selv om et slikt tilbud ikke var på plass på domstidspunktet.

Det er den faglig ansvarlige som kan fremsette begjæring etter § 5-6, og det er påtalemyndigheten som fremmer begjæringen for retten.

Pasientrettigheter – taushetsplikt og informasjonsplikt

Gjerningspersonen er under gjennomføringen av den strafferettslige særreaksjonen dom på tvungent psykisk helsevern både å betrakte som en domfelt og som en pasient. Gjennomføringen av særreaksjonen er basert på utveksling av sensitive personopplysninger mellom justis-sektor og helseforetak. Den faglige ansvarlige skal gi påtalemyndigheten alle opplysninger som er nødvendige for at påtalemyndigheten skal kunne ivareta sine lovpålagte plikter i forbindelse med særreaksjonen. Dette innebærer at påtalemyndigheten må få tilgang til den informasjon om pasienten som er relevant for å kunne vurdere klage ved overføring, begjæring om endring i gjennomføringen og opphør eller opprettholdelse av særreaksjonen. Det siste gjelder også ovenfor domstolene ved deres vurdering av opphør eller opprettholdelse. Når dette er aktuelt, bør faglig ansvarlig gi sin vurdering og anbefaling i disse henseende til påtalemyndigheten og evt. domstolen, for eksempel når det er tid for å avgjøre om det skal begjæres opprettholdelse for nye tre år eller når det er kommet inn begjæring om opphør av særreaksjonen eller klage over overføringsvedtak.

Under gjennomføringen av dom på tvungent psykisk helsevern gjelder pasientrettighetsloven så langt den passer, jf. psykisk helsevernloven § 5-1. Det er særlig det lovpålagte hensynet til samfunnsvernet som kan begrunne unntak fra pasientrettighetsloven.

Relevant litteratur:

- Ot. prp. nr 87 (1993–1994) Om lov om endringer i straffeloven m.v (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)
- Ot prp. nr 46 (2000–2001) Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner..)
- Syse, Aslak : Dømt til behandling –Frikjent til fengsel, Nytt i strafferetten nr. 1 for 1997 s 43 flg.

Helsedirektoratet

Pb. 7000 St. Olavs plass, 0130 Oslo

Tlf: 810 20 050

Faks: 24 16 30 01

www.helsedirektoratet.no